

Відгук
офіційного опонента на дисертаційну роботу
на дисертаційну роботу Золковера Андрія Олександровича
на тему «Детінізація економіки України
в контексті забезпечення макроекономічної стабільності»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
за спеціальностями 08.00.03 – економіка та управління національним
господарством; 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Актуальність теми дослідження

Розвиток фінансово-економічних відносин неодмінно супроводжується удосконаленням схем, що використовуються економічними агентами для виведення капіталу за межі легального сектору економіки. За оцінками експертів Світового Банку рівень тінізації економіки України протягом 2006–2019 рр. коливався від 36 % до 43 %, тоді як, наприклад, в Польщі не перевищував навіть 25 %. Така тенденція засвідчує, що розвиток та реалізація комплексної стратегії у сфері протидії розвитку неформального сектору економіки є надзвичайно важливим завданням для України, що не втрачає своєї актуальності. Слід також відмітити, що активна участь суб'єктів господарювання у нелегальній комерційній діяльності не лише призводить до недоотримання фінансових ресурсів у бюджет через ухилення від сплати податків, а має набагато більш масштабний деструктивний вплив на різні сфери та ланки національної економіки. Крім того, ці шоки мають високу трансмісійну здатність, що обумовлює ще більший негативний синергетичний ефект. Таким чином, відсутність дієвого механізму протидії тінізації економіки України може мати катастрофічний вплив на стан її економічної безпеки та макростабільності, що обумовлює необхідність як наукових пошуків, так і розробки конкретних практичних рекомендацій щодо даної проблематики. Все це обумовлює актуальність, теоретичну та практичну значущість обраної теми дисертаційної роботи Золковера А. О.

Наукова задача, вирішенню якої присвячена дисертаційна робота, знайшла відображення в працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених, що, з одного боку, – складає наукове підґрунтя для продовження наукового пошуку в заданому напрямку, а з іншого, – узагальнення досягнень світової та вітчизняної економічної думки з даної проблематики свідчить про



фрагментарний та незавершений характер цих досліджень у окремих теоретичних та прикладних аспектах, що потребує пошуку шляхів комплексного та системного вирішення існуючих проблем у сфері детінізації національної економіки в контексті забезпечення макроекономічної стабільності.

Погоджуємось з висновками автора щодо необхідності уточнення сутності макроекономічної стабільності та підходу до її оцінювання, обґрунтування логіко-структурних зв'язків у процесі детінізації національної економіки в контексті забезпечення макроекономічної стабільності, розвитку теоретико-методологічного забезпечення визначення впливу ключових детермінант інвестиційного, податкового, інституціонального та соціального каналів детінізації економіки, а також впливу розвитку фінансового сектору на волатильність макроекономічної стабільності країни тощо.

Зв'язок теми з державними та галузевими науковими програмами, пріоритетними напрямками розвитку науки

Тематика дисертаційної роботи відповідає державним, галузевим та наднаціональним науковим програмам і темам.

Наукові положення автора використовувались під час виконання науково-дослідних тем: «Детермінанти трансформації економіки України в контексті реалізації Цілей сталого розвитку (макро-, мезо- та мікрорівень)» (Київський національний університет технологій і дизайну, номер д/р 0120U103028); «Проблеми стратегічного розвитку національної економіки» (ГО «Фінансово-економічна наукова рада», номер д/р 0118U000788).

При підготовці звітів за цими темами використані конкретні розробки дисертанта, що стосуються, зокрема, комплексного оцінювання рівня макроекономічної стабільності, а також визначення системного впливу різних каналів (податкового, інвестиційного, інституціонального, соціального) детінізації національної економіки на рівень макроекономічної стабільності в країні.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій

Результати наукових пошуків, що знайшли своє відображення у дисертаційній роботі, засвідчують глибокий аналіз визначеної проблематики, проведений автором. Це також підтверджується змістовно-структурними особливостями дисертаційної роботи, широким переліком узагальнених, систематизованих та кваліфіковано опрацьованих автором робіт вітчизняних і закордонних вчених та фахівців з економічної теорії, державного регулювання економіки та фінансів. Поряд із науковою літературою, автором опрацьовано законодавчі, нормативно-правові акти, типові методики, статистичну інформацію.

Висновки є логічно обґрунтованими, повністю відображають основні положення проведеного дослідження, а також можливі напрями їхнього використання у процесі розвитку теоретико-методологічного підґрунтя щодо удосконалення механізмів детінізації національної економіки в контексті забезпечення макроекономічної стабільності.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Аналіз основних наукових гіпотез та результатів дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що робота містить ряд важливих теоретичних і науково-методичних положень, які суттєво розвивають економічну науку у сфері детінізації національної економіки в контексті забезпечення макроекономічної стабільності.

Наукові результати в узагальненому вигляді спрямовані на розвиток наявних та розроблення нових методологічних засад та методичного інструментарію розвитку механізму детінізації економіки України в контексті забезпечення її макроекономічної стабільності.

Так, зокрема, у роботі *вперше* розроблено методологію визначення впливу надходжень від податку на додану вартість, акцизного податку та мита на рівні тінізації та макроекономічної стабільності країни, що реалізовано автором на основі інструментарію авторегресійного моделювання (VEC-модель), вибір якого підтверджено тестами Діккі – Фулера, Брейтунга та Йохансена. Крім того, автором визначено часові лаги максимальної сили відгуку результативних параметрів (стор. 168–182).

У роботі також *вперше* розроблено методологічне підґрунтя виявлення зміни параметрів нерівномірності розподілу доходів населення, рівня середньої заробітної плати, Індексу людського розвитку як основним детермінант соціального розвитку країни унаслідок впливу шоків тінізації національної економіки, що передбачає тестування на коінтегрованість та стаціонарність, побудову імпульсних функцій відгуку індикаторів соціального розвитку країни на шоки тінізації, а також виявлення часових закономірностей (лагів) їх взаємозв'язку (стор. 264–290).

Автором *вперше* запропоновано методологію оцінювання двосторонньої когерентності та каузальності між ключовими детермінантами податкового, інвестиційного, соціального та інституціонального каналів тінізації національної економіки та рівнем макроекономічної стабільності країни, що реалізовано на основі використання інструментарію структурного моделювання (MIMIC-модель), і дозволило виявити фактичні та потенційні параметри сили та напрямку їх взаємозв'язку, а також резерви відновлення макроекономічної стабільності (стор. 315–332).

У роботі *удосконалено* методологічне підґрунтя визначення на засад інструментарію теорії ігор (ітераційний метод Брауна – Робінсона) допустимого обсягу інвестиційних операцій з ознаками фіктивності, що передбачає вирішення оптимізаційної задачі, у межах якої рівень тінізації економіки має прямувати до мінімуму, тоді як макроекономічна стабільність максимізуватися. Це дозволило визначити розриви між фактичними та розрахованими оптимальними значення за кожним з трьох показників для України (стор. 121–138).

Автором *удосконалено* методологічні засади визначення впливу зміни надходжень від податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток підприємств та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на рівні тінізації та макроекономічної стабільності країни, що передбачають послідовну реалізацію кількох етапів, а саме: дослідження взаємозв'язку між показниками з урахуванням часових лагів на основі тесту Грейнджера; вибір специфікації регресійної моделі на основі тестів Бройша – Пагана, Хаусмана та Вальда; формалізація залежностей між обсягами надходжень прямих податків і рівнями тінізації економіки та макроекономічної стабільності країни на основі регресійної моделі з фіксованими індивідуальними ефектами (стор. 142–167).

Схвальної оцінки заслуговує *удосконалений* автором методичний підхід до оцінювання впливу ефективності функціонування податкової системи країни та її окремих параметрів (якість інституціонального забезпечення, соціальна та адміністративна результативність) на рівні тінізації та макроекономічної стабільності країни. Формування композитного індикатора ефективності функціонування податкової системи країни здійснено шляхом інтегрування часткових показників на основі формули Фішберна, а безпосередньо оцінювання зв'язку між параметрами – на основі модифікованого методу найменших квадратів (стор. 183–203).

Автором також *удосконалено* методологію визначення впливу параметрів діяльності банківського та страхового сегментів, а також сектору недержавних пенсійних фондів на рівні тінізації та макроекономічної стабільності країни, що передбачає тестування для кожного з результативних показників 16 висунутих гіпотез із використанням інструментарію дистрибутивно-лагового моделювання. Це дозволило спростувати чи підтвердити гіпотезу щодо впливу параметрів розвитку фінансового сектору на рівні тінізації та макроекономічної стабільності країни, встановити силу а характер цього зв'язку, а також часовий лаг запізнення дії незалежних змінних на результативну (стор. 226–243).

У роботі *удосконалено* методологічні засади обґрунтування впливу інвестиційних, страхових та банківських діджитал-інновацій на рівень тінізації економіки, що практично реалізовано шляхом комплексного поєднання регресійного моделювання на панельних даних (модель з випадковими ефектами) та тесту Хаусмана, і дозволило визначити вектори розвитку діджитал-сегменту фінансового ринку з урахуванням таргетів детінізації національної економіки (стор. 244–260).

На позитивну оцінку заслуговують *удосконалені* методологічні засади розвитку електронного врядування в країні з цільових параметрів детінізації національної економіки та забезпечення макроекономічної стабільності, що реалізовано на основі інструментарію сценарного аналізу (методу покрокового виключення для песимістичного сценарію та побудови гребеневої регресії для оптимістичного сценарію) (стор. 291–314).

У роботі *набула подальшого розвитку* логіко-структурна схема взаємозв'язків, що виникають у контексті забезпечення макроекономічної стабільності через детінізацію економіки. Зокрема, у роботі охарактеризовано основні елементи макроекономічної стабільності,

визначено кількісні індикатори їх оцінювання, конкретизовано загрози, що можуть призвести до порушення стійкості функціонування як окремого елемента макроекономічної стабільності, так і їх системи в цілому, а також формалізовано конкретні рекомендації щодо усунення негативного впливу тінізації на макроекономічну стабільність за кожним з її каналів. Автор підкреслює наявність когерентності та каузальності між досліджуваними елементами (стор. 54–70).

Набула подальшого розвитку методологія оцінювання рівня макроекономічної стабільності, що передбачає кількісну формалізацію таких її структурно-утворюючих параметрів як бюджетно-боргова безпека, інвестиційна привабливість, збалансованість зовнішньої торгівлі, розвитку фінансового сектору та ринку праці, валютна та цінова стабільність, що зведені в єдиний інтегральний показник з урахуванням їх стимулюючого чи дестимулюючого впливу на результативний параметр на основі формули Ерланга (стор. 71–88).

У роботі набула подальшого розвитку методологія визначення причинно-наслідкових зв'язків між обсягами притоку та відтоку прямих іноземних інвестицій, портфельних інвестицій та інвестицій у нефінансові активи та рівнями тінізації і макроекономічної стабільності країни, що на основі побудови мультиплікативних моделей розподіленого лагу дозволила встановити силу та напрям зв'язку між визначеними параметрами, а також ідентифікувати притаманні їм часові лаги (стор. 106–120).

Повнота відображення результатів дослідження в опублікованих працях і авторефераті

Вивчення матеріалів дослідження та автореферату здобувача свідчать про відповідність змісту автореферату основним положенням дисертаційної роботи. Дисертація містить як пропозиції щодо удосконалення теоретичних засад детінізації національної економіки в контексті забезпечення макроекономічної стабільності, так і положення, що характеризуються високою прикладною цінністю та новизною. Усі наукові результати, висновки та рекомендації, що характеризуються новизною, повною мірою відображено в авторефераті. Дисертація та автореферат відповідають вимогам МОН України, що пред'являються до докторських дисертацій за спеціальностями 08.00.03 – економіка та управління національним господарством; 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит.

Наукові положення, висновки і результати дослідження опубліковано в 30 наукових працях загальним обсягом 9,94 друк. арк., з яких особисто авторів належить 6,7 друк. арк., зокрема, 23 статті у наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз даних, серед яких 1 – до бази даних Web of Science, 7 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Дисертаційна робота характеризується логічною узгодженістю її структурної побудови, комплексністю та обґрунтованістю висновків і рекомендацій, високою стилістичною якістю викладення матеріалу, містить достатній обсяг фактологічного, графічного та іншого ілюстративного матеріалу, що представлені як в основній частині роботи, так і в додатках.

Значення дослідження для науки та практики, шляхи використання його результатів

Наукова значущість отриманих результатів обумовлена можливістю широкого застосування розроблених в дисертації методологічних засад та методичного інструментарію як у проведенні подальших досліджень, так і у практичній діяльності. У своєму інтегральному вигляді результати дисертаційної роботи спрямовані на вирішення важливої науково-практичної задачі, що виявляється у розробці нових та вдосконаленні існуючих методологічних засад та методичного інструментарію розвитку механізму детінізації економіки України в контексті забезпечення її макроекономічної стабільності.

Практичне значення наукових результатів, одержаних в дисертаційній роботі, визначається конкретною спрямованістю висновків, рекомендацій та пропозицій автора, а також обґрунтуванням методологічного базису детінізації економіки України в контексті забезпечення її макроекономічної стабільності.

Розроблені дисертантом методичні положення можуть бути використані центральними органами законодавчої та виконавчої влади, регуляторами ринків фінансових послуг, фінансовими посередниками, а також громадськими організаціями.

Зокрема, висновки та рекомендації дисертанта щодо системного врахування впливу різних каналів тінізації економіки (податкового, інвестиційного, інституціонального та соціального) на рівень макроекономічної стабільності країни впроваджено в діяльність Секретаріату

Кабінету Міністрів України (довідка від 17.03.2021 р.); щодо ідентифікації найбільш деструктивних для макроекономічної стабільності країни схем фіктивних інвестиційно-фінансових операцій із залученням банківських та небанківських фінансових посередників – в діяльність Національного банку України (довідка № 10-0007/13099 від 17.02.2021 р.); щодо градації за масштабом деструктивного впливу на макроекономічну стабільність країни схем здійснення фіктивних інвестиційних операцій із застосуванням інструментів фондового ринку – в діяльність Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України (довідка № 07/3132 від 11.02.2021 р.); щодо оцінювання значимості для стабільності функціонування банку відповідності критеріям FATF у сфері протидії легалізації кримінальних доходів – у діяльність АТ «БАНК 3/4» (довідка від 28.01.2021 р., б/н); щодо визначення найбільш популярних схем тінізації доходів через податковий, інвестиційний, інституційний та соціальний канали, а також формалізації їх системного впливу на рівень макроекономічної стабільності в країні – в діяльність Компанії з управління активами «Діамант Інвест Менеджмент» (довідка № 01-12/20 від 17.12.2020 р.).

Крім того, наукові і методологічні положення дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі Київського національного університету технологій і дизайну під час викладання дисциплін «Основи національної безпеки», «Фінансовий ринок» і «Фінанси» (довідка № 06-06/204 від 09.02.2021 р.).

Дискусійні положення та недоліки дисертаційної роботи

У цілому позитивно оцінюючи наукове та практичне значення одержаних Золковером А. О. результатів, слід зазначити деякі дискусійні положення, недоліки та зауваження, що мають місце в дисертаційній роботі.

1. Приймаючи до уваги той факт, що навіть для розвинутих економічних систем притаманний певний рівень тінізації економіки, цілковите елімінування якого неможливо з ряду об'єктивних причин, відмітимо, що робота, спрямована на розвиток теоретико-методологічних засад та методичного інструментарію детінізації економіки в контексті забезпечення її макроекономічної стабільності, мала б містити підхід до моделювання прийняттого рівня тінізації економіки з урахуванням поточних та ретроспективних макроекономічних параметрів, а також визначення його відхилення від фактичного значення цього показника в країні (за аналогією

до підходу щодо визначення допустимого обсягу фіктивних інвестиційних операцій, представленого на стор. 121–138). Це дозволило б більш чітко оцінити поточну ситуацію в країні та обґрунтовано підійти до визначення заходів щодо детінізації національної економіки.

2. На стор. 31–53 роботи представлено результати бібліометричного аналізу розвитку теорій тінізації економіки, на основі якого автор обґрунтовує існування податково-інвестиційного, соціального та інституціонального каналів тінізації економіки. Позитивно оцінюючи теоретичні напрацювання автора у цьому напрямку, зазначимо, що більш доцільним видається обґрунтування існування певних каналів тінізації економіки на основі застосування економетричних методів (наприклад, регресійного чи факторного аналізів), а не бібліометричного аналізу, який лише відображає узагальнений тренд опублікованих наукових праць з визначеної проблематики, а не фактичний стан справ у певній сфері (зокрема, об'єктом наукового інтересу можуть виступати не всі релевантні на практиці детермінанти тінізаційних процесів).

3. У контексті запропонованого автором підходу до кількісного оцінювання рівня макроекономічної стабільності (стор. 71–88) враховано аж три параметри, які характеризують рівень безробіття (загальний рівень безробіття, рівень довготермінового безробіття та рівень безробіття серед осіб віком 16–24 роки). Вважаємо, що доцільно сфокусуватися лише на одному, найбільш комплексному, вимірнику цього явища у розрізі оцінювання рівня макроекономічної стабільності з метою уникнення подвійного чи навіть потрійного його врахування в інтегральному індикаторі.

4. Позитивно оцінюючи результати, отримані дисертантом у розрізі реалізації підходу до визначення впливу інвестиційних операцій на рівні тінізації та макроекономічної стабільності країни (стор. 106–120), вважаємо, що робота б лише виграла за умови диференціації впливу інвестиційних операцій не лише за видами інвестицій (прямі та портфельні), а й за їх галузевою та географічною структурою, що дозволило б поглянути більш комплексно на досліджуваний аспект загальної проблематики детінізації національної економіки в контексті забезпечення її макроекономічної стабільності.

5. У межах підходів до визначення впливу інвестиційних операцій, надходжень від прямих та непрямих податків, параметрів розвитку фінансового ринку на рівні тінізації та макроекономічної стабільності країни автор використовує масив статистичних даних, сформований у розрізі

ідентичної за географічною структурою (11 країн) та часовим критерієм (2005–2019 рр.) вибірки спостережень. Разом з тим, визначення допустимого рівня інвестиційних операцій з ознаками фіктивності з урахуванням таргетів детінізації національної економіки та забезпечення макроекономічної стабільності (підпункт 2.3 дисертації) здійснено лише для України на основі аналітичних даних за 2010–2019 рр., ідентифікацію впливу фінансових діджитал-інновацій на рівень тінізації економіки (підпункт 4.3) – для вибірки з 33 країн світу за 2016–2019 рр., а визначення взаємозв'язку між рівнем електронного урядування та тіньовою економікою (підпункт 5.2) – для 36 країн світу протягом 2008–2018 рр. Вважаємо, що уніфікація вибірки за географічним та часовим критеріями дозволила б покращити цілісність сприйняття результатів дисертаційного дослідження.

6. У контексті визначення впливу параметрів розвитку фінансового сектору на рівні тінізації та макроекономічної стабільності країни (стор. 226–243) автор враховує окремі показники розвитку банківської системи, страхового ринку та сегменту недержавних пенсійних фондів. Натомість, при визначенні впливу фінансових діджитал-інновацій на динаміку тінізаційних процесів у роботі емпірично підтверджено релевантність інвестиційних діджитал-інновацій (пов'язаних зі здійсненням операцій з цінними паперами через мережу Інтернет). Враховуючи зазначене, вважаємо, що робота б лише виграла за умови доповнення підпункту 4.2 блоком показників, що характеризують також стан фондового ринку.

7. Загальний огляд дисертаційної роботи засвідчує високу як теоретичну, так і практичну цінність отриманих автором результатів у контексті визначення причинно-наслідкових зв'язків, що виникають унаслідок впливу на макроекономічну стабільність детермінант інвестиційного, податкового, соціального та інституціонального каналів. Разом з тим, конкретні рекомендації, що надаються дисертантом щодо шляхів детінізації економіки України в контексті забезпечення її макроекономічної стабільності є розосередженими по всій роботі. Саме тому, вважаємо, що дисертація лише би виграла за умови їх акумулювання у межах конкретного блоку дисертаційної роботи з визначенням суб'єктно-об'єктної підсистеми імплементації цих рекомендацій, інструментарію та часових інтервалів досягнення їх реалізації.

Проте вищенаведені зауваження та недоліки не впливають на загальну позитивну оцінку виконаної дисертаційної роботи та не знижують її наукову і практичну цінність.

Загальна оцінка дисертації та її відповідність встановленим вимогам

Дисертаційна робота Золковера А. О. являє собою цілісну, завершену, самостійно виконану, кваліфіковану наукову працю, в якій на основі проведених автором досліджень отримані нові науково обґрунтовані результати щодо вирішення важливої й актуальної науково-прикладної задачі, що виявляється у розвитку методологічних засад та методичного інструментарію розвитку механізму детінізації економіки України в контексті забезпечення її макроекономічної стабільності.

Зміст дисертації відповідає визначеній меті та поставленим завданням, які повністю вирішені у процесі дослідження. Основні положення роботи, які виносяться на захист, мають елементи наукової новизни. Автореферат є автентичним за змістом і відображає основні положення дисертації. Наукові положення, що виносяться на захист, повністю відображені у публікаціях здобувача, які відповідають вимогам МОН України. Подана до захисту дисертація написана науковим стилем, матеріал викладений у логічній послідовності, висновки науково обґрунтовані та підтверджуються результатами спостережень. Напрямок дисертаційного дослідження відповідає профілю спеціальностей 08.00.03 – економіка та управління національним господарством; 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що дисертація Золковера Андрія Олександровича «Детінізація економіки України в контексті забезпечення макроекономічної стабільності» за змістом і оформленням відповідає вимогам п.п. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (зі змінами), а її автор – Золковер Андрій Олександрович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальностями 08.00.03 – економіка та управління національним господарством; 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит.

Офіційний опонент:

директорка Навчально-наукового інституту
бізнесу, економіки та менеджменту
Сумського державного університету,
докторка економічних наук, професорка



Г. А. Васильєва